

Moss Revisjonskontor AS
Postboks 260
1502 MOSS

VAR REFERANSE
22/1381

DERES REFERANSE

DATO
31.05.2022

Tilsynsrapport

Det vises til Finanstilsynets foreløpige tilsynsrapport av 1. april 2022 og Moss revisjonskontor AS ("revisjonsselskapet") sitt tilsvarende i brev av 26. april 2022.

Bakgrunnen for tilsynet var Finanstilsynets oppfølging av to av revisjonsselskapets revisjonsklienter som ble vurdert å drive finansieringsvirksomhet uten nødvendig konsesjon. Selskap A er konsernspiss i et konsern hvor de to selskapene, selskap B og selskap C, er henholdsvis datterselskap og datterdatterselskap. Tilsynet har også omfattet selskap A.

Formålet med tilsynet var å vurdere hvordan revisjonsselskapet har gjennomført revisjonsoppdragene gitt at revisjonsklientens virksomhet er blitt ansett å være i strid med finansforetaksloven. Finanstilsynet gjør oppmerksom på at henvisninger til revisorloven i denne tilsynsrapporten er til tidligere revisorlov som var gjeldende frem til 1. januar 2021.

Tilsynsrapporten oppsummerer Finanstilsynets vurdering av faktum og vurdering av revisjonsutførelsen.

1. Generelt om revisjonsklientene - konsernstrukturen og virksomheten

Selskap A er et industrielt investeringsselskap som gjennom datterselskap har investert i diverse virksomheter, blant annet fornybar energi, industri og eiendom. Selskap B's portefølje av virksomheter utgjør konsernets vesentligste verdier, hvor blant annet selskap C inngår. I selskap B's portefølje av virksomheter inngår også selskap D og selskap E. Selskap D og selskap E har en annen valgt revisor. Av selskap A sitt konsernregnskap fremgår det at konsernet i 2020 omsatte for tnok [REDACTED]

Revisors fastsatte vesentlighetsgrense for de ulike selskapene er som følger:

- Selskap A (konsern): Total vesentlighet: tnok 25 000 / Arbeidsvesentlighet: tnok 17 500
- Selskap B: Total vesentlighet: tnok 3 000 / Arbeidsvesentlighet: tnok 2 100
- Selskap C: Total vesentlighet: tnok 5 000 / Arbeidsvesentlighet: tnok 3 500

Selskap D og E revideres av andre revisorer. Vesentlighetsgrenser for disse selskapene fremgår ikke av revisjonsfilen.

Finanstilsynet har ikke merknader til de fastsatte vesentlighetsgrensene og har derfor benyttet disse ved vurderingen av utført revisjon. At konsernrevisor ikke er kjent med vesentlighetsgrensene benyttet av revisor i selskap D og F er kommentert under.

2. Nærmere om finansieringsvirksomhet – vurdering av virksomhetskrav

2.1 Rettslig utgangspunkt

Finansieringsvirksomhet kan bare drives av foretak som har tillatelse til å drive slik virksomhet, med mindre annet følger av lov, jf. finansforetaksloven § 2-1 første ledd. Som finansieringsvirksomhet regnes å yte kreditt og stille garantier for egen regning, eller å formidle kreditt og garantier, jf. finansforetaksloven § 2-1 annet ledd.

Det fremgår videre av § 2-1 tredje ledd bokstav a til f hva som ikke regnes som finansieringsvirksomhet og som ikke krever tillatelse. Unntak gjelder blant annet for lån og garantier innenfor samme konsern, selgerkreditt og for lån i enkeltstående tilfeller.

2.2 Faktum

Selskap B og selskap C hadde ved utgangen av 2020 ytet flere lån til selskap som ikke inngikk i samme konsern. Revisor har i revisjonsfilene for regnskapsåret 2020 dokumentert at revisor var kjent med finansforetaksloven § 2-1 og konsesjonskravene, samtidig som det fremgår av dokumentasjonen at revisor har vært usikker på praktisk håndtering av flere av disse bestemmelsene.

Det fremgår videre av revisjonsfilene til selskap B og selskap C at revisor ved sin vurdering av lån, garantier og fordringer til enheter utenfor konsernet har akseptert disse under følgende forutsetninger:

- At det forelå en forretningsmessig begrunnelse
- At lån eller fordring oppsto som følge av selgerkreditt
- At lån eller fordring ikke har vært rentebelastet

Det er uklart om revisor la til grunn at alle tre forutsetninger må oppfylles, men det antas å være tilfelle.

Det fremgår av revisjonsfilen til selskap B at revisor under revisjonen har identifisert tre lån som summerte seg til rundt tno 11 000, og som revisor mente ikke var forretningsmessig begrunnet. Revisor tok opp dette med selskapets regnskapsfører. Svaret fra regnskapsfører er ikke dokumentert, men revisors arbeidspapirer viser at revisor vurderte størrelsen på lånene som små i forhold til balansesum og at det begrensede antallet tilsa at det ikke dreide seg om næring. Det fremgår av revisjonsfilen til selskap B at det også lå noen eldre lån i balansen som var uavklart med hensyn til om de var forretningsmessig begrunnet.

Det fremgår av revisjonsfilen til selskap C at revisor ved revisjon av andre kortsiktige fordringer identifiserte noen tilfeller av lån til andre enheter utenfor konsernet som ikke var å anse som selgerkreditt.

2.3 Finanstilsynets vurdering og konklusjon

Som et ledd i opparbeidelsen av en forståelse av enheten og dens omgivelser i samsvar med ISA 315, skal revisor opparbeide seg en generell forståelse av det lov- og forskriftsmessige rammeverket som gjelder for enheten og bransjen eller sektoren der enheten driver sin virksomhet, samt hvordan enheten overholder dette rammeverket, jf. ISA 250 punkt 13 a og b.

Det fremgår som nevnt av revisjonsfilen til selskap B og selskap C at revisor var kjent med finansforetaksloven og kravet om konsesjon for å drive finansieringsvirksomhet. Revisor gir imidlertid gjennom den skriftlige dokumentasjonen i revisjonsfilen uttrykk for usikkerhet vedrørende riktig behandling av flere av de type lån og fordringer som selskap B og C hadde i sine balanser ved årsslutt.

Basert på den uavklarte usikkerheten revisor dokumenterte i revisjonsfilen, både i planleggingen og ved vurderingen av konkrete lån og fordringer, mener Finanstilsynet at revisor ikke hadde opparbeidet seg tilstrekkelig forståelse for finansforetaksloven på det tidspunktet revisjonen ble gjennomført. Manglende forståelse for lovverket medførte også at revisor ikke var i stand til å etterprøve i tilstrekkelig grad hvordan selskap B og C overholdt finansforetaksloven. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 250 punkt 13 a og b.

Revisor skal som utgangspunkt kommunisere forhold som gjelder brudd på lover og forskrifter som revisor får kjennskap til under revisjonen til dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll, med mindre disse forholdene åpenbart er ubetydelige, jf. ISA 250 punkt 23. Revisor anså ikke de bruddene som ble indentifisert under revisjonen som vesentlige, rent beløpsmessig, i forhold til balansen. Finansforetaksloven regulering av konsesjonsplikt opererer ikke med noen vesentlighetsgrense for utlån sett i forhold til et selskap/konserns totale virksomhet. Forholdet ble kun kommunisert til selskapenes regnskapsfører. Svar ble ikke mottatt/dokumentert. Finanstilsynet mener at bruddene som revisor avdekket er av en slik karakter at de skulle vært kommunisert skriftlig til dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll og bedt om at forholdet til finansforetaksloven avklares (f.eks. gjennom juridisk betenkning). Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 250 punkt 23 og ISA 260 punkt 9c.

3. Konserninterne lån og gjeld

3.1 Faktum

Det fremgår av selskapsregnskapene til selskap A, B og C for 2020 at følgende regnskaplinjer var vesentlige ved utgangen av 2020:

- Langsiktig lån til foretak i samme konsern
- Langsiktig konserngjeld
- Kortsiktig konserngjeld

Regnskaplinjen "Konsernfordringer" var også vesentlig for selskap B og C, mens regnskaplinjen "Lån til tilknyttet selskap" også var vesentlig for selskap C.

Det fremgår av noteinformasjon for alle de tre selskapene at renteberegning på konsernlån, konsernfordringer og konserngjeld ikke er foretatt i 2020 regnskapene, men at dette vurderes fra og med 2021.

3.2 Finanstilsynets vurdering og konklusjon

Det fremgår av regnskapsloven § 4-1 første ledd punkt 1 at transaksjoner skal regnskapsføres til verdien av vederlaget på transaksjonstidspunktet (transaksjonsprinsippet). Det fremgår videre av aksjeloven § 3-9 første ledd at transaksjoner mellom selskap i samme konsern skal grunnes på vanlige forretningsmessige vilkår og prinsipper og at vesentlige avtaler mellom konsernselskaper skal foreligge skriftlig.

De lån, fordringer og gjeld som er omtalt ovenfor er mellom konsernenheter og nærstående parter. Revisor har i sin risikovurdering identifisert høy risiko / særskilt risiko knyttet til transaksjoner med nærstående parter. Med utgangspunkt i kravet om at forretningsmessige vilkår og prinsipper (armlengdeprinsippet) skal legges til grunn for belastning av renter på lån og gjeld mellom selskap i samme konsern, mener Finanstilsynet at størrelsen på rentene på de postene som er nevnt over ville vært å anse som vesentlige basert på de vesentlighetsgrensene som er oppgitt i revisjonsfilene.

Det fremgår ikke av revisjonsfilene til de tre selskapene om revisor har innhentet låneavtaler og vurdert om det fremgår av disse at lån, fordringer og gjeld til nærstående er grunnet på forretningsmessige vilkår, og det fremgår ikke om revisor har tatt stilling til størrelsen på renteinntekter og rentekostnader som ikke er bokført med hensyn til om disse er å anse vesentlige. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 550 punkt 24.

4. Revisjonen av selskap C

Vurdering av risiko for tilsiktet feilinformasjon (mislighetsrisiko)

4.1 Faktum

Revisors vurdering av mislighetsrisiko fremgår av revisjonsfilen under området "Vurdere risikoen for misligheter". I matrisen "Identifiserte mislighetsrisikoer" har revisor beskrevet flere identifiserte mislighetsrisikoer med henvisning til de aktuelle påstandene det er knyttet risiko til. Videre dokumenterer revisor også overstyring fra ledelsen og verdi av investeringer og konserninterne fordringer som risikofaktorer ved misligholdt finansiell rapportering.

Under oppsummeringen av området "*Prosessbeskrivelse med "hva kan gå galt" "* og under området "*Oppsummeringsmemo for utført revisjon*" dokumenterer revisor også identifiserte særskilte risikoer knyttet til oppdraget.

Under tilsynet har revisor redegjort for at ovennevnte områder ikke er vurdert som særskilt risiko, men som høy risiko, og at det derfor ikke er foretatt ytterligere handlinger for å opparbeide seg en forståelse av enhetens tilknyttede kontroller, herunder kontrollaktiviteter, som er relevante for særskilte risikoer.

Revisjon av inntekter er dokumentert under området "*30A Salgsinntekter*". Av arbeidspapiret fremgår det at driftsinntekten består av tre inntektstransaksjoner, og det vises til tilleggsposter som er foretatt av revisor. I kommunikasjon med revisor under tilsynet viser revisor til:

- Analyse som er utført under området "*Prosessbeskrivelse med "hva kan gå galt"*."

- Forventningen var høyere salgssum på bakgrunn av at det var solgt noe som var "varer under utvikling" året før.
- Substanshandlinger ved at revisor har "bladd" gjennom hovedbokskontoene og dermed mener å ha kontrollert samtlige transaksjoner.

Revisjon av finansposter er dokumentert under området "80 Finansinntekt/Finanskostnad". I arbeidspapiret står det at ingen uvanlige transaksjoner ble oppdaget i løpet av revisjonen, og at det synes som om alt gjelder selskapet. Videre står det at noen store gevinster er kontrollert nærmere, samt at det er innhentet nødvendig dokumentasjon og foretatt nødvendige tilleggsposteringer. På oppfølgingsspørsmål under tilsynet viser revisor til:

- Analyse som er utført under området "Prosessbeskrivelse med "hva kan gå galt" ".
- At revisor utfører årsoppgjøret samt bistår selskapet å avsette konsernbidrag i årsoppgjørprogrammet samt utarbeide noter.
- At revisor kontrollerer gevinst/tap ved salg av selskap.

Når det gjelder risiko knyttet til overstyring av ledelsen viser revisor til området "Vurdere risikoen for misligheter" og oversikten "Risikofaktorer ved misligholdt finansiell rapportering". Under punktet "Overstyring fra ledelsen" er følgende dokumentert:

- Anledning:
 - o "Signatur rett, styrets medlemmer hver for seg, kan inngå en avtale med fordel for seg selv, burde ha forstått at resten av styret skulle vært informert. Bokføringsbegrensning på beslutningstakere. Person X, Y og Z har ikke tilgang til regnskapsprogram, og bruker ikke banken selv direkte."
 - o
- Holdninger:
 - o "Troverdig. Hvis en i ledelsen har inngått en avtale så får regnskapsavdelingen bilag/dok for bokføring slik det skal være, og gjør egne vurderinger."

Revisor har videre under tilsynet kommunisert at de typiske risikohandlingene er kjøp og salg av aksjer og eiendommer, og det vises til handlinger utført under område 13 i revisjonsfilen. Det vises til at det er testet et utvalg av aksjeinvesteringene gjennom året, og at eventuelle feil som ble avdekket ble endret ved tilleggsposteringer.

4.2 Finanstilsynets vurdering og konklusjon

Finanstilsynet må ved vurdering av revisjonen som utgangspunkt legge til grunn den skriftlige dokumentasjonen som foreligger i revisjonsfilen og kravet i ISA 230, punkt 8, om at revisor skal utarbeide revisjonsdokumentasjonen på en slik måte at en erfaren revisor som tidligere ikke har hatt tilknytning til revisjonsoppdraget forstår følgende:

- Typen, tidspunkt for og omfanget av revisjonshandlingene som er utført
- Resultatene av gjennomførte revisjonshandlinger og innhentet revisjonsbevis, og
- Vesentlige forhold som avdekkes under revisjonen, konklusjonene på dem og viktige profesjonelle vurderinger som er foretatt for å komme frem til disse konklusjonene.

Finanstilsynet kan i liten grad legge vekt på muntlige eller skriftlige redegjørelser fra revisor gitt i ettertid med informasjon som ikke foreligger i revisjonsfilen, eller som avviker fra informasjon i revisjonsfilen.

Misligheter er tilsiktede og bevisste handlinger begått av en eller flere personer innen ledelsen, av personer som har overordnet ansvar for styring og kontroll, av ansatte eller av andre, som innebærer uredelighet for å oppnå en urettmessig eller ulovlig fordel, jf. ISA 240 punkt 12 (a). Særskilt risiko er en identifisert og anslått risiko for vesentlig feilinformasjon som etter revisors skjønn krever spesiell revisjonsmessig oppmerksomhet, jf. ISA 315 punkt 4 (e). Revisor skal behandle de vurderte risikoene for vesentlig feilinformasjon som skyldes misligheter som særskilte risikoer, og skal følgelig, i den grad dette ikke allerede er gjort, opparbeide seg en forståelse av enhetens tilknyttede kontroller, herunder kontrollaktiviteter, som er relevante for slike risikoer, jf. ISA 240 punkt 28. Finanstilsynet kan ikke se at revisor har opparbeidet seg en forståelse av enhetens tilknyttede kontroller, herunder kontrollaktiviteter, som er relevante for den særskilte risikoen som er identifisert. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 240 punkt 28.

Finanstilsynet har, for utvalgte poster, vurdert de revisjonshandlingene som er utført for transaksjoner/regnskapslinjer hvor revisor har identifisert særskilt risiko:

- Fullstendighet av inntektene (FU, N, P)
 - o Analyse: Revisor viser til at det er utført analyse. ISA 520, punkt 5, spesifiserer kravene til en analyse som skal fungere som revisjonsbevis. Finanstilsynet kan ikke se at det er utført analyse på inntekter som oppfyller kravene i ISA 520, punkt 5, hvilket er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd. Den utførte analysen gir ikke tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis.
 - o Substanstesting på kontonivå: Revisor har under tilsynet redegjort for at det er "bladd" gjennom hovedbokskontoene og at samtlige transaksjoner er kontrollert. Det fremgår ikke av revisjonsfilen at dette er gjort. Videre fremgår det ikke at det er utført revisjonshandlinger som dekker fullstendighet, en påstand revisor har identifisert som høy risiko / særskilt risiko. Finanstilsynet mener at det ikke er innhentet hensiktsmessig og tilstrekkelig revisjonsbevis for påstanden fullstendighet. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 240 punkt 31 og ISA 500 punkt 6.
- Finansinntekter/kostnader (G, FU, N, P)
 - o Analyse: Revisor viser til at det er utført analyse. ISA 520, punkt 5, spesifiserer kravene til en analyse som skal fungere som revisjonsbevis. Finanstilsynet kan ikke se at det er utført analyse på finansinntekter og finanskostnader som oppfyller kravene i ISA 520, punkt 5, hvilket er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd. Den utførte analysen gir ikke tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis.
 - o Substanstesting: Det fremgår ikke av revisjonsfilen hvilke revisjonshandlinger som er utført for å dekke de aktuelle påstandene for finansinntekter og finanskostnader. Revisor har vurdert at det er knyttet høy risiko / særskilt risiko til disse postene. Finanstilsynet mener at det ikke er innhentet hensiktsmessig og tilstrekkelig revisjonsbevis for de påstandene hvor revisor har identifisert høy risiko / særskilt risiko. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 240 punkt 31 og ISA 500 punkt 6.

I samsvar med ISA 330 skal revisor utforme og utføre ytterligere revisjonshandlinger hvis art, tidspunkt og omfang er tilpasset de identifiserte risikoene for vesentlig feilinformasjon som skyldes misligheter, på påstandsnivå. Med utgangspunkt i revisors risikovurdering på mislighetsområdet,

mener Finanstilsynet at det ikke er utført tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonshandlinger til å dekke den risikoen revisor har identifisert. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 240 punkt 31.

Selv om risikoen for at ledelsen overstyrer kontroller varierer fra enhet til enhet, er risikoen likevel tilstedeværende i alle enheter. Som følge av den uforutsigbare måten slik overstyring kan gjennomføres på, er det en risiko for vesentlig feilinformasjon som skyldes misligheter, og således en særskilt risiko knyttet til at ledelsen kan overstyre kontroller, jf. ISA 240 punkt 32. Uavhengig av revisors vurdering av risikoene for at ledelsen kan overstyre kontroller, skal revisor utforme og gjennomføre revisjonshandlinger for å teste hensiktsmessigheten av posteringer i hovedboken og andre justeringer som er foretatt ved utarbeidelsen av regnskapet. Ved utformingen og gjennomføringen av revisjonshandlinger for slike tester, skal revisor blant annet:

- velge posteringer og andre justeringer som er foretatt ved slutten av en regnskapsperiode, og
- vurdere behovet for å teste posteringer og andre justeringer gjennom hele perioden.

Revisor viser til dokumentasjon knyttet til ledelsens overstyring av kontroller under punktet "Vurdere risikoen for misligheter" og oversikten "Risikofaktorer ved misligholdt finansiell rapportering". Finanstilsynet kan ikke se at det foreligger dokumentasjon på identifisering og utvelgelse av posteringer og andre justeringer som skal testes, og heller ikke dokumentasjon av hensiktsmessige metoder for å undersøke det underliggende materialet til de utvalgte postene. Revisor sin dokumentasjon av risikovurderingen knyttet til ledelsens overstyring av kontroller, posteringer og andre justeringer som skal velges ut for testing samt hensiktsmessig metode for testingen fremstår som mangelfull. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 240 punkt 32, 33 (a), (ii) og (iii) og ISA 230 punkt 8.

Investeringer og lån / fordringer

4.3 Faktum

Selskap C har eiendeler i form av investeringer, utlån og fordringer som summerer seg til tnoK [REDACTED] dvs. 97% av sum eiendeler. Disse eiendelene er presentert på regnskapslinjene investeringer i datterselskap, lån til foretak i samme konsern, investeringer i tilknyttet selskap, lån til tilknyttet selskap og felles kontrollert virksomhet, investeringer i aksjer og andeler og andre fordringer (langsiktige og kortsiktige). Revisor har vurdert at det er knyttet høy risiko / særskilt risiko til verdsettelse av disse eiendelene.

Revisjonsprogrammet for de ovennevnte eiendelene er inndelt etter regnskapslinjenivå. Følgende fremgår av revisjonsprogrammet når det gjelder revisors vurdering av verdsettelse:

- Investering i datterselskap
 - o Pr. 31. desember 2020 hadde selskapet i henhold til årsregnskapets investeringer i datterselskap på tnoK [REDACTED]
 - o Under området "*13A Investeringer / fordringer til selskap i samme konsern*" ligger revisjonshandlingen "*Verdsettelse av investeringer*". Følgende dokumentasjon som retter seg mot påstanden verdsettelse foreligger:
 - "*Vi revidere mange av selskapene som er i samme konsern, og der har vi sjekket mot årsregnskapet på den enkelte, samt har vi bedt noen årsregnskap*

på de andre selskapene som ikke er konsern eller revideres av andre, eller kun årsoppgjør."

- *"Vi har foretatt noen tilleggsposteringer ifm verdsettelse av investeringene."*
- Lån til foretak i samme konsern
 - Pr. 31. desember 2020 hadde selskapet lån til selskap i samme konsern på tnoK [REDACTED] fordelt på syv lån i intervallet tnoK 9 680 til tnoK 50 300.
 - Under området *"13A Investeringer / fordringer til selskap i samme konsern"* ligger revisjonshandlingen *"Innhent bekreftelse av konsernmellomværende"*. Følgende dokumentasjon som retter seg mot påstanden verdsettelse foreligger:
 - *"Mellomværende med selskap X har blitt nedskrevet med MNOK 32."*
- Investeringer i tilknyttet selskap
 - Pr. 31. desember 2020 hadde selskapet i henhold til årsregnskapet investeringer i tilknyttede selskap på tnoK [REDACTED]
 - Under området *"13B Investeringer/lån i tilknyttede selskaper"* ligger revisjonsdokumentasjonen for investeringer i tilknyttede selskap. Det foreligger ikke dokumentasjon av revisors vurdering av verdsettelse av investeringer i tilknyttede selskap.
- Investeringer i aksjer og andeler
 - Pr. 31 desember 2020 hadde selskapet i henhold til årsregnskapet investeringer i aksjer og andeler på tnoK [REDACTED]
 - Under området *"13C Investeringer i aksjer og andeler"* ligger revisjonshandlingen *"Verdsettelse av investeringer"*. Følgende dokumentasjon foreligger under denne revisjonshandlingen:
 - *"Vi har foretatt noen tilleggsposteringer her som gjelder andeler i X BRL. Se kundemappe og mail korrespondanse. Vi har også kontrollert dokumentasjon ved økning av konto 1299."*

For alle de ovennevnte regnskapslinjene har revisor under tilsynet redegjort for vurderinger vedrørende verdsettelse som ble gjort av revisor under årsoppgjørrevisjonen, men disse vurderingene er ikke dokumentert i revisjonsfilen.

4.4 Finanstilsynets vurdering og konklusjon

For vesentlige eiendeler hvor det er knyttet høy risiko / særskilt risiko til verdsettelse, kreves det spesiell revisjonsmessig oppmerksomhet, jf. ISA 315 punkt 4 (e). For flere vesentlige investeringer, lån og fordringer foreligger det ikke dokumentasjon på revisors revisjon av verdsettelse i revisjonsfilen. Finanstilsynet mener at det ikke er innhentet tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis for verdsettelsen, jf. ISA 200 punkt 17 og ISA 500 punkt 6. Videre er den dokumentasjonen som fremgår av revisjonsfilen mangelfull. Det er vanskelig for en erfaren revisor, som tidligere ikke har hatt tilknytning til revisjonsoppdraget, å forstå hva som er gjennomført av revisjonshandlinger og hva som er innhentet av revisjonsbevis. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 200 punkt 17 og ISA 230 punkt 8.

Dersom revisor har fastslått at det foreligger en særskilt risiko, skal revisor opparbeide seg en forståelse av enhetens kontroller, herunder enhetens kontrollaktiviteter, som er relevante for den aktuelle risikoen. Ut over generelle betraktninger om ledelsens kompetanse og integritet, fremgår det ikke av revisjonsfilen at revisor har opparbeidet seg en forståelse av enhetens kontroller,

herunder enhetens kontrollaktiviteter, som er relevante for den særskilte risikoen knyttet til påstanden verdsettelse. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 315 punkt 29.

5. Revisjonen av Selskap A

Revisjon av konsernregnskapet

5.1 Faktum

Revisor har i tillegg til revisjonsoppdraget av morselskapet påtatt seg den tekniske konsolideringen av konsernregnskapet.

Selskap A-konsern hadde i 2020 en omsetning på tnok [REDACTED] en egenkapital på tnok [REDACTED] og sum eiendeler på tnok [REDACTED]. Det fremgår av revisjonsfilen at revisjonsselskapet var revisor for alle selskapene i konsernet, foruten selskap D (underkonsern) og selskap E (underkonsern). Det fremgår av konsernregnskapet til selskap D at det i 2020 hadde en omsetning på tnok [REDACTED] en egenkapital på tnok [REDACTED] og sum eiendeler på tnok [REDACTED]. Det fremgår av konsernregnskapet til selskap E at det i 2020 hadde en omsetning på tnok [REDACTED] en egenkapital på tnok [REDACTED] og sum eiendeler på tnok [REDACTED]. De to underkonsernene D og E utgjorde til sammen 66% av omsetningen og 44% av balansen i konsernregnskapet til selskap A i 2020.

Under punktet "*Konsernregnskap*" i revisjonsfilen ligger det en sjekkliste med en rekke kontrollpunkter som gjelder konsernrevisjonen, hvor revisor gjennomgående har dokumentert "Ja" i statuskolonnen. Gjennomgang av sjekklisten er utført 8. august 2021. Under punktet "*Oppsummering av utført revisjon*" i revisjonsfilen og underpunktet "*Notater fra avslutningsmøte, kommunikasjon med ledelsen og de som har overordnet ansvar for styring og kontroll*", oppsummerer revisor prosessen rundt konsernrevisjonen. Revisor signerte revisjonsberetningen for selskap A den [REDACTED] august 2021. Konsernrevisjonsinstruksen ble sendt til revisor i selskap D og selskap E henholdsvis 2. juli 2021 og 8. juli 2021. Revisor mottok ikke svar på konsernrevisjonsinstruks fra revisor i selskap D og selskap E før konsernrevisjonsberetningen for selskap A ble signert.

Oppdragsansvarlig revisor hadde i løpet av juli 2021 telefonsamtale med revisorene i selskap D og selskap E på grunn av manglende svar på utsendt konsernrevisjonsinstruks. Det fremgår av arbeidspapiret at følgende ble kommunisert fra de to revisorene:

- Revisor i selskap D:
 - Informerte om at konsernrevisjonsinstruksen ikke ville bli besvart da revisjonen av selskap D var avsluttet.
 - Ikke noe spesielt å rapportere.
 - Mente at det var en feil i egenkapitalen for 2019 som sammen med omregningsdifferanser utgjorde reduksjon i egenkapital på ca. tnok 20 000.
 - Endring på ca. tnok 5 000 i utsatt skatt tidligere år som er korrigert i 2020. Ikke forbehold.

- Revisor i selskap E:
 - Ikke noe spesielt å rapportere.
 - Avdekket en uvesentlig feil på ca. tnok 200 vedrørende manglende delkrederavsetning.
 - Oppgitt vesentlighetsgrense og arbeidsvesentlighetsgrense var langt høyere enn avdekket feil.
 - Lovet å sende utfylt instruks rett etter ferien.

Det fremgår av revisor sitt arbeidspapir, under oppsummering av kommunikasjonen med revisorene for selskap D og selskap E, at revisor selv anser kommunikasjonen som langt fra optimal, men det besluttes å bygge på de opplysningene som foreligger og slutføre revisjonen.

Revisor konkluderer som følger på konsernrevisjonen:

"Etter vår mening er den valgte revisjonsstrategien tilfredsstillende, omfanget av revisjonshandlingene tilstrekkelige og arbeidet utført i samsvar med god revisjonsskikk. Det er innhentet tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis. Normal revisjonsberetning kan utstedes."

5.2 Finanstilsynets vurdering og konklusjon

Finanstilsynet har i det følgende delt opp vurderinger ut fra aktuelle tema i henhold til ISA 600 konsernrevisjon. Avslutningsvis er det gitt en oppsummerende konklusjon.

Planlegging av konsernrevisjonen

Konsernrevisjonsteamet skal fastsette en overordnet revisjonsstrategi og utarbeide en revisjonsplan for konsernet i samsvar med ISA 300, jf. ISA 600 punkt 15. Det fremgår ikke av revisjonsfilen at det er fastsatt en overordnet revisjonsstrategi eller en revisjonsplan. Det foreligger heller ingen vurderinger knyttet til om det vil være nødvendig med deltakelse i planleggingen av revisjonen av de to store datterselskapene revidert av andre revisjonsselskaper.

Det som foreligger av dokumentasjon som knytter seg til revisjon av konsernregnskapet er i all vesentlighet dokumentert tett opp mot avslutningen av revisjonen, og synes ikke å vedrøre planleggingen av konsernrevisjonen for å sikre hensiktsmessig og tilstrekkelig revisjonsbevis for alle vesentlige enheter. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 300 punkt 7 og 8 og 600 punkt 15.

Hvordan den tekniske konsolideringen er planlagt fremgår heller ikke.

Forståelse av revisorer i konsernenheter

66% av konsernets omsetning og 44% av konsernets balanse er revidert av andre revisjonsselskaper. Når konsernrevisjonsteamet vurderer å be en revisor i konsernenhet om å revidere regnskapet til en konsernenhet og rapportere til konsernrevisor, skal konsernrevisjonsteamet opparbeide seg en forståelse av de forhold som fremgår av ISA 600 punkt 19. Slik dokumentasjon foreligger ikke. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 600 punkt 19.

Kommunikasjon med revisorer i konsernenheter

Konsernrevisjonsteamet skal innen rimelig tid underrette revisoren i en konsernenhet om sine krav, normalt i en konsernrevisjonsinstruks. Denne underrettelsen skal omfatte arbeidet som skal utføres, formålet dette arbeidet skal benyttes til, utformingen av og innholdet i revisor i konsernenhets kommunikasjon med konsernrevisjonsteamet samt punktene a) til e) i ISA 600 punkt 40. Når andre revisor reviderer så store deler av konsernet som her, er det vanlig at kommunikasjonen omfatter løpende oppfølging av fremdrift av revisjonen med spesiell oppmerksomhet rettet mot risikoposter fra konsernrevisors side.

Det fremgår av revisjonsfilen og kommunikasjon med revisor under tilsynet at revisor sendte ut konsernrevisjonsinstruks til revisor i selskap D og selskap E henholdsvis 2. juli 2021 og 8. juli 2021. Revisor hadde ikke mottatt skriftlig svar på konserninstruksene da revisjonsberetningen ble signert.

Konsernrevisjonsteamet underrettet ikke revisorene i selskap D og E om sine krav innen rimelig tid. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 600 punkt 40.

Vesentlighetsvurdering

Konsernrevisjonsteamet skal fastsette vesentlighetsgrensen for konsernenhetene der revisor i en konsernenhet vil gjennomføre revisjon eller forenklet revisorkontroll for konsernrevisjonsformål. For å redusere til et tilbørlig lavt nivå risikoen for at det samlede omfanget av ikke korrigerede og ikke oppdagede feil i konsernregnskapet skal overstige vesentligheten for konsernregnskapet sett under ett, skal vesentligheten for en konsernenhet være lavere enn vesentligheten for konsernregnskapet sett under ett.

Det fremgår ikke av revisjonsfilen at revisor har fastsatt vesentlighetsgrense for selskap D og E. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 600 punkt 21 c.

Dersom revisorer i konsernenheter skal gjennomføre revisjon for konsernrevisjonsformål, skal konsernrevisjonsteamet vurdere hensiktsmessigheten av arbeidsvesentlighet som er fastsatt på enhetsnivå.

Hvilken vesentlighetsgrense de aktuelle revisorene har benyttet er ikke innhentet. Det fremgår følgelig ikke av revisjonsfilen at revisor har vurdert hensiktsmessigheten av arbeidsvesentligheten som er satt for selskap D og E. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 600 punkt 22.

Involvering i arbeidet som utføres av revisorer i konsernenheter

Dersom en revisor i en konsernenhet gjennomfører revisjon av den finansielle informasjonen til en vesentlig konsernenhet, skal konsernrevisjonsteamet være involvert i risikovurderingen til konsernenhetens revisor for å identifisere særskilte risikoer for at konsernregnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon. I dette tilfellet utgjør selskap som revisor selv ikke reviderer 66% av konsernet sine inntekter og 44% av balansen. Typen, tidspunktet for og omfanget av involvering avhenger av konsernrevisjonsteamets forståelse av revisoren i konsernenheten, men skal minst omfatte:

- En diskusjon med revisoren i konsernenheten eller konsernenhetsledelsen om de av konsernenhetens forretningsaktiviteter som er vesentlige for konsernet.
- En diskusjon med revisoren i konsernenheten om sannsynligheten for at konsernenhetens finansielle informasjon inneholder vesentlig feilinformasjon som skyldes misligheter eller feil.
- En gjennomgåelse av revisoren i konsernenhetens dokumentasjon av identifiserte særskilte risikoer for at konsernregnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon.

Det fremgår ikke av revisjonsfilen at revisor har diskutert ovennevnte forhold med revisorene i selskap D og selskap E, og det fremgår ikke at revisor har foretatt en gjennomgåelse av dokumentasjon av identifiserte særskilte risikoer for at regnskapet til selskap D og selskap E inneholder vesentlig feilinformasjon. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 600 punkt 30.

Kommunikasjon med dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll

Konsernrevisjonsteamet skal blant annet kommunisere følgende forhold til dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll i konsernet:

- En oversikt over typen arbeid som skal utføres i forbindelse med konsernenhetenes regnskaper.
- En oversikt over hvordan konsernrevisjonsteamet planlegger å involvere seg i arbeidet som skal utføres av revisorene i konsernenhetene i forbindelse med den finansielle informasjonen til vesentlige konsernenheter.

Det fremgår ikke av revisjonsfilen at revisor har kommunisert ovennevnte forhold med dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll i konsernet. Dette er brudd på revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. ISA 600 punkt 49 a og b.

Oppsummering konsernrevisjon

Som det fremgår av har revisor ikke planlagt, gjennomført eller oppsummert konsernrevisjonen i henhold til revisorloven § 5-2 annet ledd, jf. kravene i ISA 600. Dette anses som grovt brudd.

6. Dokumentasjon av revisjonsutførelsen

Det skal innhentes tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonsbevis for alle vesentlige regnskapslinjer, og alle utførte revisjonshandlinger skal dokumenteres slik at det er mulig for en erfaren revisor som ikke har hatt tilknytning til revisjonsoppdraget å forstå hvilke revisjonshandlinger som er utført og hvilke revisjonsbevis som er innhentet.

Som det fremgår av oppdragsgjennomgangene er svak eller ikke eksisterende dokumentasjon av revisjonsbevis et gjennomgående pliktbrudd, jf. revisorloven § 5-3, jf. ISA 200 punkt 17 og ISA 230 punkt 8. Gjennomgående svak dokumentasjon anses som samlet grovt brudd.

I foreløpig tilsynsrapport ba Finanstilsynet om at revisjonsselskapet gjør tiltak for å heve kvaliteten på dokumentasjonen av den utførte revisjonen. I tilsvar til foreløpig tilsynsrapport skriver revisor at det innføres skjerpede interne krav til å få all dokumentasjon inn i revisjonsfilen, samt krav til oppfølging av oppdragsansvarlig revisor. Tilsvarende skjerpet oppfølging vil skje mot påpekte mangler i revisorloven og revisjonsstandardene.

7. Revisors tekniske utarbeidelse av årsregnskap og konsernregnskap

Det fremkommer av revisjonsfilen for oppdrag A og de innhentede forklaringene at revisor har påtatt seg teknisk utarbeidelse av årsregnskap, herunder utarbeidelse av konsernregnskap, og i den forbindelse har utført avstemninger og gjennomført eliminerings og korreksjoner.

Finanstilsynet ba i foreløpig tilsynsrapport om en redegjørelse for den metodikken som benyttes når revisjonsselskapet også utfører teknisk utarbeidelse av årsregnskap, herunder hvor og hvordan dette arbeidet dokumenteres samt hvilke forholdregler som er innført for å sikre at det ikke foreligger forhold som kan reise tvil om revisors uavhengighet, jf. ny revisorlov § 8-5 annet ledd.

Revisor har i sitt tilsvaret til foreløpig tilsynsrapport i hovedsak redegjort for hvordan man praktisk har gjennomført teknisk årsavslutning og konsolidering med henvisning til benyttete verktøy.

Revisjonsselskapet ble også bedt om å kartlegge hvilke konsern som revideres og at det gjennomføres tiltak med tanke på å bedre verktøy og kompetansen knyttet til utøvelse av konsernrevisorrollen. Dette for å sikre at de feil og mangler som er beskrevet ikke gjentar seg ved fremtidige revisjoner.

I tilsvaret til foreløpig tilsynsrapport skriver revisor at revisjonsselskapet også reviderer to andre konsern. Videre redegjør revisor for at revisjonsprogrammet for revisjon av konsern ikke har vært godt nok, men at revisjonsselskapet har inngått en avtale med et rådgivningsselskap som skal bistå med å lage et revisjonsprogram for konsern som skal tilfredsstillende alle krav. Dette skal være ferdig i løpet av kort tid, og skal benyttes på alle revisjonsoppdrag hvor det er konsernrevisjon. Videre viser revisor til at det vil bli økte timeressurser på konsernteamene og større involvering av oppdragsansvarlig revisor, samt deltakelse på kurs som omfatter revisjon av konsern

7.1 Finanstilsynets vurdering og konklusjon

Redegjørelsen fra revisjonsselskapet tilsier at det ikke forelå tilfredsstillende rutiner eller retningslinjer som skal sikre at revisjonsforetaket har nødvendig kapasitet og kompetanse til å påta seg teknisk årsavslutning inklusive konsolideringsoppdrag for mer komplekse konsernstrukturer samt rutiner/retningslinjer knyttet til forholdsregler for å sikre nødvendig uavhengighet. Forholdet er brudd på ISQC1 punktene 21c og 32. Finanstilsynet forutsetter at problemstillingen beskrevet over vil inngå som eget kvalitetsmål når ISQM1 er gjennomført fra og med 15 desember 2022. jf. også revisorlovens kapittel 7 organisasjon og kvalitetsstyring.

8. Andre forhold

I foreløpig tilsynsrapport ba Finanstilsynet revisjonsselskapet om å gjennomgå sin klientliste med tanke på å identifisere om det har andre revisjonsklienter som driver virksomhet som kan kreve konsesjon. I tilsvaret til foreløpig tilsynsrapport skriver revisor at det er identifisert et selskap til i revisjonsporteføljen som har gitt flere lån til tilknyttede selskap, lån som ikke skulle vært gitt. Finanstilsynet forutsetter at revisor tar dette opp med revisjonsklienten i nummerert brev.

Finanstilsynet har videre notert at i tillegg til konsern A, har revisjonsselskapet en stor andel av sine inntekter fra et annet større eiendoms konsern. Det kan stilles spørsmål ved uavhengigheten til

revisor når disse to klientgrupperingene til sammen utgjør mellom 30% og 40% av revisjonsselskapets inntekter.

Finanstilsynet ba i foreløpig tilsynsrapport om at det i tilsvaret ble gjort en oppdatert vurdering av uavhengighet basert på klientporteføljen for regnskapsåret 2022, samt beskrivelse av hvilke tiltak og forholdsregler som vil bli iverksatt, jf. ny revisorlov § 8-5. I tilsvaret til foreløpig tilsynsrapport har revisor redegjort for sin vurdering og for tiltak som skal sikre at honorarandelen fra den største revisjonsklientgrupperingen reduseres i forhold til totalomsetningen. Finanstilsynet legger til grunn at de tiltak som er igangsatt medfører at revisjonsselskapet ikke er eller vil komme i en situasjon som kan reise tvil om revisors uavhengighet, jf. ny revisorlov § 8-5.

9. Oppsummering

Revisors dokumenterte planlegging og gjennomføring av revisjonen viser at revisor ikke har hatt tilstrekkelig oppmerksomhet på konsesjonsplikt etter finansforetaksloven § 2-1, jf. ISA 250 punkt 13.

Tilsynet har avdekket flere svakheter og mangler ved revisjonen av områder som vurdering av risikoen for tilsiktet feilinformasjon (mislighetsrisiko) med tilhørende revisjonshandlinger, inntekter og investeringer og utlån. Dokumentasjonen på disse områdene bærer også preg av å være mangelfull og uten en "rød tråd". En erfaren revisor, som ikke tidligere har hatt tilknytning til revisjonsoppdraget, vil ved gjennomgang av revisjonsfilen ikke kunne forstå hvilke revisjonshandlinger som er utført og hvilke revisjonsbevis som er innhentet som grunnlag for revisors konklusjoner, jf. revisorloven § 5-2 og § 5-3 samt ISA 200 punkt 17 og ISA 230 punkt 8.

Som følge av for sen igangsetting av planlegging og gjennomføring av konsernrevisjonen er det avdekket svakheter og mangler på flere sentrale områder, jf. ISA 600. Konsernrevisor har heller ikke involvert seg slik ISA 600 krever for to vesentlige underkonsern. Bruddene på ISA 600 utgjør samlet et grovt pliktbrudd.

De påpekte manglene i oppdragsutførelsen viser at revisjonsselskapet ikke har et kvalitetssikringssystem som sikrer kvaliteten på lovfestet revisjon og tilhørende tilleggstjenester, jf. ny revisorlov § 7-1 annet og tredje ledd. Det vises spesielt til tredje ledd bokstav b og d.

Finanstilsynet legger til grunn at revisjonsselskapet følger opp de svakheter og mangler som er tatt opp i tilsynsrapporten, samt i løpet av kort tid gjennomfører den oppfølgingsplanen som revisjonsselskapet selv har beskrevet i tilsvaret til foreløpig tilsynsrapport. Finanstilsynet ber om at dette brevet styrebehandles og at styret påser at kvalitetsmålene, risikovurderinger og tiltak innarbeides i kvalitetsstyringssystemet, jf. revisorloven § 7-1 og ISQM1.

Finanstilsynet ber om at kvalitetsstyringsdokumentet oppdatert etter implementering av ISQM1 oversendes Finanstilsynet innen 30. desember 2022.

Basert på en totalvurdering av de funn som er gjort under tilsynet, vil Finanstilsynet vurdere oppfølgingstilsyn på et senere tidspunkt for å påse at revisjonsselskapet har fulgt opp de forhold som fremgår av denne tilsynsrapporten både på selskapsnivå og oppdragsnivå.

For Finanstilsynet

Anders Hole
seksjonssjef

Cato Grønnern
tilsynsrådgiver

Dokumentet er godkjent elektronisk og har derfor ikke håndskrevne signaturer.

Kopi til:
Rune Madsen